

УДК 59:069

В. П. Стойловський¹, д-р біол. наук, професор,
Т. А. Богачик¹, канд. біол. наук, доцент,
Л. В. Рясіков², магістр зоології, співробітник зоологічного музею
¹ Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, кафедра зоології,
вул. Дворянська, 2, Одеса, 65082, Україна
² Зоологічний музей, пров. Шампанський, 2, Одеса, 65058, Україна

НАРИС З ІСТОРІЇ КАФЕДРИ ЗООЛОГІЇ ОДЕСЬКОГО (НОВОРОСІЙСЬКОГО) УНІВЕРСИТЕТУ

Розглядаються етапи становлення і розвитку кафедри зоології та її діяльність у 145-річній історії Одеського (Новоросійського) університету.

Ключові слова: Одеський університет, кафедра зоології, історія.

13 травня 2010 року багатотисячний колектив Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (ОНУ) разом з колегами-науковцями з інших університетів України, країн СНД і широкими верствами демократичної міжнародної громадської спільноти відзначив 145-ту річницю відкриття цього класичного наукового та освітнього центру, вчених і випускників якого добре знають як науковців-фахівців в різних країнах світу.

Вивчаючи документи з багатих фондів Державного архіву Одеської області (ДАОО), особливо № 42 і 45, було виявлено та встановлено багато фактів, що торкались історії фауністичних досліджень у Північно-Західному Причорномор'ї, становлення, формування і розвитку наукових структур, пов'язаних з сучасною кафедрою зоології ОНУ імені І. І. Мечникова. Знайомлячись з великою кількістю різноманітних документів в ДАОО, вдалося віднайти багато цікавих фактів, що торкаються історії нашого славетного університету: матеріали Міністерства народної освіти, листи попечителів Одеського навчального округу і т. д. Таких документів дуже багато, але особливо слід відокремити:

1. Перша спроба перетворення Імператорського Рішельєвського ліцею в Імператорський Новоросійський університет (ІНУ) Одеси, який з'явився ще в 1844 році завдяки енергійним діям попечителя навчального округу Д. М. Князевича.

2. Згодом, 20 січня 1857 року новий попечитель М. І. Пірогов вдруге надіслав до міністра народної освіти доповідний запис, де зазначав надзвичайну необхідність перетворення відомого ліцею Одеси в університет [1].

3. Влітку 1861 року до російського імператора Олександра II, який їхав через Одесу до Криму, звернулися імениті жителі приморського міста з проханням відкрити університет. Цар-реформатор не наважився дати негативну відповідь.

4. 10 червня 1862 року Олександр II, погоджуючись з думкою Ради міністрів Російської імперії, зголосився створити Імператорський університет в Одесі, перетворивши в нього місцевий Рішельєвський ліцей.

5. 19 липня 1864 року міністр народної освіти Головін О. В. сповістив телеграмою попечителя Одеського навчального округу про те, що Імператор Олександр II указом від 11 липня 1864 року дозволив відкрити Імператорський Новоросійський університет (ІНУ) 1 травня 1865 року [2], з моменту призначення ректора.

В 1832 році в Імператорському Рішельєвському ліцеї м. Одеси було два відділення (філософське і юридичне), а у 1837 році додалося третє — фізико-математичне. Саме тут з 22 січня 1832 року почав працювати на посаді професора природознавства Олександр Давидович Нордман (1803—1866).

З цієї дати почалося функціонування створеного ним «кабінету природничої історії» та музею при ньому, в якому почали зберігатися «колекції зібрань мольосків і комах», що використовувались під час практичних занять з курсу зоології та порівняльної анатомії. З 1833 року до 1848 року професор О. Д. Нордман як видатний зоолог широкого профілю, палеонтолог-природознавець здійснив 16 наукових експедиційних поїздок у різні райони Причорномор'я, Криму, Кавказу, Бессарабії, Поділля та Європи. Знаний історик науки професор І. І. Пузанов писав, що О. Д. Нордман, їдучи до своєї рідної Фінляндії, в університет Гельсінгфорсу, залишив у кабінеті, який сильно збільшився за розмірами, 582 зоологічних об'єкта. Це було основою для поповнення колекцій зоологічного музею.

У рік 145-річчя ОНУ імені І. І. Мечникова необхідно зробити періодизацію історії розвитку одного з найстаріших підрозділів університету — кафедри зоології, вказавши основні напрямки її наукових пошуків.

Початковий період досліджень в Одесі пов'язаний безпосередньо з науково-педагогічною діяльністю двох професорів кафедри природничої історії Рішельєвського ліцею — О. Д. Нордмана та Д. О. Байкова, які проводили різноманітні зоологічні пошуки у 1832—1849 рр. та 1849—1865 рр., відповідно. Ними вивчались представники морської (лиманної) та річкової, а також окремі види сухопутної фауни.

Перший період зоологічних досліджень в ІНУ (1865—1920 рр.) був порівняльно-ембріологічним. Новоутворена кафедра зоології, порівняльної анатомії та фізіології на природничому відділенні фізико-математичного факультету складалась з декількох кабінетів та учбових підрозділів:

1. Зоологічного, з лабораторією та музеєм;
2. Зооанатомічного, з лабораторією;
3. Фізіологічного кабінету.

Видатний історик ІНУ екстраординарний професор О. І. Маркович (1847—1805) у монографії «Двадцятипятьлетія Императорскаго Новороссійскаго Университета. Историческая записка и Академическіе списки» (1890) вказує: «Кафедра зоології получила 1 мая 1865 г. двухъ представителей: и. д. э-орд. проф. Д. А. Байкова, изъ лицейскихъ профессоров, и орд. проф. И. Ан. Маркузена» [3].

Екстраординарний професор зоології Д. А. Байков (1820—1869) працював на вищевказаній кафедрі лише один навчальний рік (1865/1866), хоча керував практичними роботами студентів-зоологів до кінця 1866 року. Він відомий нам як дослідник лиманів навколо Одеси, але наукових робіт за даною проблематикою ним опубліковано не було. Д. А. Байков передав за описом у музей 5421 експонат [4].

Ординарний професор зоології І. А. Маркузен (1811—1891) почав організацію зоологічного та зооанатомічного кабінетів, а також створення колекцій тварин у музеях ІНУ. Так, завдяки його старанням Рада університету виділяла багато коштів на придбання в кабінети та лабораторії меблів, обладнання та посуду [5].

В період 1865—1870 рр. зоологічний музей ІНУ, як зазначається в монографії «Одесский университет за 75 лет (1865—1940)» (1940), тільки почав створюватися, як і три кабінети вищезгаданої кафедри [6].

А вже у монографії «Історія Одеського університету за 100 років» (1968) у розділі «Зоологічний музей» зазначається, що саме професор зоології ІНУ

І. А. Маркузен був одним з перших організаторів музею. Він започаткував європейську практику купівлі якісних музейних препаратів і спеціального устаткування (шафи, столи, полиці) у провідних зоологічних фірм з різних країн світу (Австралії, Америки, Європи). Так, вже у 1865 році було придбано багато різноманітних препаратів безхребетних, а також опудал ссавців. У 1867—1868 рр. ординарний професор І. А. Маркузен придбав цінні колекції риб, екзотичних птахів, в тому числі 120 видів птахів з острова Ява [7].

Як фахівець-зоолог І. А. Маркузен відомий дослідями з вивчення анатомічної будови зубів, нирок та елементів нервової системи різних хребетних тварин. Окремо ним вивчалися морфологічні особливості риб родини довгорилів (*Mormyridae*). Майже весь час роботи в ІНУ цей науковець займався викладацькою та адміністративно-господарською діяльністю. Необхідно підкреслити, що саме професор І. А. Маркузен продовжив дослідницьку діяльність з вивчення фауни морських безхребетних тварин Одеської затоки Чорного моря у зоологічній лабораторії кафедри. Запрошений ним на посаду приват-доцента ІНУ І. І. Мечников (1845—1916), працюючи над проблемами розвитку пелагічної фауни Чорного моря, виявив у виловах ряд цікавих форм [8]. Так, молодий вчений, працюючи в зоологічній лабораторії кафедри, відкрив невідомі моменти розвитку личинкової форми *Phoronis* та отримав нові відомості про пілідії немертин і молодих поліхет. Молодий науковець І. І. Мечников власними порівняльно-анатомічними дослідженнями підтвердив думку ординарного професора ботаніки ІНУ Л. С. Ценковського (1822—1886) про приналежність *Noctiluca* до морських найпростіших [9]. Усі дослідження професорів О. Д. Нордмана (1840), І. А. Маркузена (1868), І. І. Мечникова (1868) носили переважно характер інвентаризації фауни. В цій же зоологічній лабораторії працював талановитий учень професора І. А. Маркузена В. І. Шманкевич (1839—1880). Саме він, ще в період навчання в 1866—1870 рр. на кафедрі, почав вивчати фауну лиманів Одеси [10]. Особливу увагу в дослідях В. І. Шманкевич приділяв впливу солоності на організми дрібних ракоподібних з Хаджибейського та Куяльницького лиманів, детально вивчаючи їх морфологічні ознаки [11]. Він встановив екологічний взаємозв'язок будови і форм ракоподібних від рівня солоності та дослідив це експериментально. За висновками заслуженого діяча науки України, професора-зоолога, відомого дослідника історії природничих наук І. І. Пузанова (1885—1971), «...работы Шманкевича содержали так много материала по гидрологии, флоре и фауне Одесских лиманов, что его с полным правом можно назвать не только пионером экспериментально-экологического направления в Одессе, но и основоположником гидробиологического изучения приодесских лиманов» [8].

Після переїзду штатного доцента І. І. Мечникова в університет Санкт-Петербурга, стараннями його товариша та колеги приват-доцента О. Ф. Стюарта була відкрита гістологічна лабораторія, в якій студенти отримали можливість вивчати особливості будови морських тварин на мікрорівні. Вчений вклав у розвиток і обладнання кафедри зоології, порівняльної анатомії та фізіології власні кошти.

Високої думки про науково-педагогічну роботу приват-доцента О. Ф. Стюарта в ІНУ, як і про його лекторські та викладацькі можливості, був старший колега з природничого відділення, завідувач кабінету ботаніки, ординарний професор-протистолог Л. С. Ценковський [12]. Тому він і голосував у 1868—1869 рр. на засіданні Ради ІНУ за обрання О. Ф. Стюарта штатним доцентом кафедри зоології, хоча професор І. А. Маркузен був проти цього. Наприкінці 1869 р. І. А. Маркузен подав у відставку.

Короткий проміжок часу у підрозділі кафедри очолював штатний доцент, доктор медицини Н. Й. Бернштейн (1838—1891). Саме йому та завдяки активному старанню хранителя музеїв І. М. Відгальма вдалося впорядкувати вже

зібрані колекції і систематизувати всі наявні препарати. Вся ця кропітка робота двох дуже працьовитих фахівців кафедри з листопада 1869 року до серпня 1870 року базувалася на чудових природних організаторських здібностях штатного доцента та на вищому ступені професіоналізму музейного хранителя. Окрім того, доктор медицини Н. Й. Бернштейн створив та організував діяльність спеціальної лабораторії при музеї, де велись практичні заняття та дослідження з анатомії [13].

Саме за що організаційно-господарську діяльність вчених їм був щиро вдячний новий ординарний професор, завідувач з 04.01.1870 р. до 26.05.1882 р. зоологічного кабінету з лабораторією та музеєм І. І. Мечников [14]. Вдруге ставши працівником ІНУ після повернення з наукового відрядження (о. Мадейра), І. І. Мечников вже був відомим ембріологом-дослідником. Тому він продовжив власні наукові пошуки в цьому напрямку, започаткувавши на довгий час в історії розвитку кафедри ембріологічні дослідження. За період 1870—1871 рр. — 1880—1881 рр. ординарний професор І. І. Мечников виконав у лабораторії дослідження з вивчення розвитку медуз, сифонофор, багатоніжок, губок, планарій. Антропологічні дослідження велися ним короткочасно у зв'язку з різким погіршенням стану здоров'я. І. І. Мечников провів збирання черепів калмиків під час наукових відряджень літом 1873 і 1874 рр. до Астраханської губернії та навколишніх територій. Згодом, вперше в антропології видатний вчений використав порівняльний метод, що дозволив йому отримати важливі результати як про особливості будови черепів різних калмицьких племен, так і про їх походження. Крім того, І. І. Мечников допоміг боротися співробітникам місцевого земства зі шкідниками зернових культур (жуком-кузькою), вивчивши грибові хвороби комах. Це дозволило йому вказати на метод боротьби з цим шкідником за допомогою мюскардини.

Завдяки адміністративній ініціативі І. І. Мечникова вищезазначена кафедра ІНУ збагатилася двома науковцями, які були всесвітньо відомими фахівцями, — О. О. Ковалевським (1840—1901) і І. М. Сеченовим (1829—1905). Останні були дослідниками матеріального характеру розвитку і процесів життєдіяльності тваринних організмів. Так, І. М. Сеченов з 10.04.1871 р. був завідувачем фізіологічного кабінету з чудово обладнаною лабораторією [15]. Саме тут ординарний професор проводив різноманітні дослідження з вивчення різних органів та систем в організмах тварин з несхожою екологією та систематикою: рептилії (крокодили), ссавці (копитні, хижаки та ін.). Зокрема, в 1872—1873 рр. ним вивчався процес поглинання вуглекислого газу кров'ю. Разом з І. І. Мечниковим він виховав дуже талановитих учнів, які пізніше продовжили на кафедрі дослідницьку діяльність своїх вчителів, — П. А. Спіро (1844—1893) та В. М. Реп'яхова (1852—1905).

Ординарний професор зоології ІНУ О. О. Ковалевський працював в Одесі з 1874 до 1890 року, коли вже був обраний дійсним академіком в Імператорську Академію Наук Санкт-Петербургу, хоча перші спроби переїзду в класичний університет Одеси Олександр Онуфрійович робив ще в період 1872—1873 рр. [16]. В ІНУ він проявив себе як адміністратор: проректор у 1877—1878 рр. та завідувач зоотомічного кабінету з лабораторією і музеєм у 1874—1890 рр. Як тонкий дослідник вчений провадив різнопланові ембріологічні та порівняльно-анатомічні дослідження тварин різних систематичних груп, починаючи з найпростіших до нижчих хордових. Як гарний педагог і лектор він виховав цілу плеяду талановитих учнів — П. М. Бучинського (1852—1927), Я. М. Лебединського (1858—1929), С. М. Моріна (1863—1941), М. А. Шульгіна. Останній працював з О. О. Ковалевським в ІНУ з 1888 до 1890 року.

О. О. Ковалевський започаткував і експериментально-зоологічні дослідження, почавши морфологічне вивчення системи виділення безхребетних тварин:

комах і павуків. У цих форм вчений вивчив особливості функцій виділення за допомогою прижиттєвої ін'єкції різноманітних фарб, що накопичувались у особливих каналцях. Важливо зазначити, що І. І. Мечников і О. О. Ковалевський багато разів здійснювали відрядження на узбережжя різних морів Атлантичного та Індійського океанів, морських зоологічних станцій Італії, Франції, Німеччини. Збираючи багатий фауністичний матеріал для музейних колекцій ІНУ, вони вивчали різні види тварин за допомогою порівняльного та інших методів. Крім того, вчені змогли віднайти особливості будови, розвитку та життєдіяльності тварин, що досліджувались, встановивши зв'язок між різними систематичними групами безхребетних і хребетних. Це було активним елементом підтримки матеріальної теорії розвитку органічного світу Ч. Дарвіна, який неодноразово писав і дякував за дієву підтримку його наукових поглядів з боку дослідників-натуралістів з кафедри зоології університету Одеси.

В 1908 році професор І. І. Мечников разом з П. Ерліхом отримали Нобелівські премії за роботи з імунології та розробку фагоцитарної теорії імунітету [18].

З осені 1882 року до літа 1897 року зоологічний кабінет ІНУ разом з лабораторією та музеєм очолював ординарний професор В. В. Зеленський [20]. За багаторічну педагогічну роботу він здійснив значний обсяг наукової роботи у напрямку порівняльної ембріології та анатомії, палеозоології, провів організацію зоологічного музею на рівні кращих європейських університетів і 24.01.1896 р. був затверджений у почесному званні заслуженого професора ІНУ.

У період з 1890 р. до 1897 р. зоотомічний кабінет кафедри з лабораторією та музеєм очолював екстраординарний професор В. М. Реп'яхов (1852—1905). За рудицією та освітою це був і О. О. Ковалевський, і І. І. Мечников одночасно, а за науковими спрямуваннями саме він достойно підтримав порівняльно-ембріологічні дослідження після від'їзду вчених із Одеси. Особливо багато Реп'яхов вивчав розвиток мшанок, червів, а також фауну м'якунів з Середземномор'я. Як ординарний професор (з 1897 р.) він створив єдину зоологічну лабораторію в ІНУ, де активно впроваджував гістологічні методи дослідження багатьох морфологічних особливостей тварин [13].

Після В. М. Реп'яхова в зоотомічному кабінеті, музеї та лабораторії на кафедрі працював професор П. М. Бучинський (1897—1911). Він активно вивчав фауну одноклітинних тварин у Чорному морі та лиманах навколо Одеси. В 1902 році вченому вдалося створити морську зоологічну станцію, яка розташовувалась на узбережжі Малого Фонтану Одеської затоки Чорного моря. Станцію офіційно відкрили у вересні 1904 року. Саме тут Бучинський та чимало його учнів (М. В. Куделін, М. Г. Лігнау, К. Кисилевич, О. Яценковський) вивчали різноманітних представників чорноморської морської фауни. Петро Миколайович, як чудовий педагог, домогся відкриття у 1904 році студентського біологічного гуртка ІНУ та був його першим президентом до 1911 року. І станція, і гурток кафедри зоології були справжніми осередками наукових досліджень молодих вчених і трибуною, де вони виступали з першими доповідями про свої результативні пошуки в науці. Зі стін ІНУ вийшли десятки майбутніх професорів, член-кореспондентів і академіків різних АН світу. Вони з глибокою вдячністю згадували ординарного професора П. М. Бучинського як власного вчителя, так і як першого організатора-упорядника діяльності станції та гуртка — наукових установ зоологічної кафедри ІНУ [13].

А з 1912 року до 1916 року на чолі вищезгаданих структур стояв в. о. екстраординарного професора, а у 1916—1920 рр. — в. о. ординарного професора Д. К. Третьяков, який у період 1912—1919 рр. був ще й секретарем фізико-математичного факультету. Вчений надзвичайно багато зробив для розвитку зоо-

томічного кабінету у складний період його розвитку: створив при ньому спеціальний музей порівняльної анатомії, розширив зоотомічну лабораторію, збагативши її обладнанням для морфологічних, порівняльно-анатомічних і гістологічних досліджень. Ці дослідження Третяков виконував блискуче сам і залучав до них своїх учнів (О. Р. Пренделя, М. О. Загоровського, Д. Л. Рубінштейна та ін.). Згодом професор створив і спеціальний музей медичної зоології, був третім президентом студентського біологічного гуртка в ІНУ, займався реконструкцією морської зоологічної станції. З вересня 1918 року він опікувався ще й зоологічним музеєм та кабінетом з лабораторією. А у 1920—1921 рр. ним був створений та очолювався до 1938 р. природничий музей Одеси. Тут вчений зберігав багато рідкісних експонатів з музеїв закритого (з 1920 р. до осені 1933 р.) класичного університету Одеси, ведучи велику науково-просвітницьку діяльність серед учнів, студентів і населення приморського міста.

Зоологічний кабінет з музеєм та лабораторією з 1897 до 1920 року очолювали: ординарний професор В. М. Реп'яхов (1897—1905), потім на посадах від екстраординарного до заслуженого професора (1905—1918 рр.) Я. М. Лебединський. Останній продовжував порівняльно-ембріологічні дослідження тварин, особливо немертин, крабів, мшанок. Збагатив музей рідкісними експонатами з різних зоологічних фірм Європи [8, 13]. Після від'їзду вченого в серпні 1918 р. в останнє наукове відрядження до Женеви (Швейцарія) його подальша доля невідома.

Наступником Я. М. Лебединського став в. о. ординарного професора Д. К. Третяков, який захистив зоологічний музей від загибелі в часи кривавої громадянської війни. Значний обсяг роботи на кафедрі виконували і приват-доценти, які вели необов'язкові спеціальні курси за рішенням Ради факультету та ІНУ, а також і асистенти, що безпосередньо допомагали викладачам під час лекцій та практичних занять. Але всіх прізвищ неможливо навести в оглядовій науковій публікації. Тому зазначимо, що останніми з ним були М. Г. Лігнау (1873—1940) та С. М. Морін (1863—1941).

Окремо згадаємо, що важливим моментом у науково-дослідницькій роботі одеських зоологів-натуралістів була участь у діяльності Новоросійського товариства природознавців (НТП), з 1920 р. до 1930 р. — Одеського товариства природознавців (ОТП), яке було провідним центром і важливою трибуною для багатьох вчених понад 60 років.

Другий період розвитку зоологічних досліджень (1920—1930 рр.) пов'язаний з тимчасовим закриттям класичного університету в Одесі. Дослідження велися при кафедрі зоології місцевого Інституту народної освіти (ІНО), а згодом і в Інституті професійної освіти (ІПО) Одеси та секціях і лабораторіях науково-дослідного Зоолого-біологічного інституту при Всеукраїнській Академії наук.

На кафедрах ІНО та ІПО викладали професори Д. К. Третяков, М. Г. Лігнау, О. О. Браунер (1857—1941), С. М. Морін. Усі вони вели власні спеціальні дослідження, але поступово почали залучати студентів до широких фауністичних дослідів з експериментальної морської зоології та палеозоології [21, 22].

Третій період зоологічних досліджень можна поділити на деякі підперіоди. Перший підперіод тривав з 1933 р. по 1941 р., коли у знову відкритому Одеському державному університеті (ОДУ) до 1937 р. існувала єдина кафедра зоології, яку очолив академік Д. К. Третяков — перший декан новоутвореного біологічного факультету в період 1933—1939 рр. Він розпочав еколого-морфологічні дослідження на кафедрі.

З 1937 р. в ОДУ існувало вже дві зоологічні кафедри:

— зоології безхребетних, завідувачем якої у 1937—1976 рр. був професор, член-кор. АН України М. П. Савчук (1899—1976), члени кафедри — професор-ентомолог О. М. Кириченко (1883—1942), доцент С. М. Морін та ін.;

— зоології хребетних, завідувачем якої у 1937—1941 рр. був професор, академік АН України Д. К. Третяков (1878—1950), члени кафедри — доценти Г. І. Коношльов, К. Т. Бренейза, М. М. Жуков, П. І. Дмитрашко та аспіранти Н. І. Шамутіна, Ф. С. Замбриборщ, Е. І. Бешляга, Б. А. Янковський. Директором зоомузею в 1941 р. був професор О. О. Браунер.

Кафедри вели значний обсяг науково-педагогічної роботи, виконували значну дослідницьку діяльність у лабораторіях морфології та фауністики Зообіна Одеси, морської зоологічної станції, Карантинній станції та інших установах Одеси.

Другий підперіод тривав з 26.07.1941 р. по 03.09.1944 р. ОДУ перебував в евакуації поза Одесою. 24.06.1941 р. академік Д. К. Третяков писав у статті «Звільнити світ від фашистських варварів» обласної газети «Чорноморська комунa»: «...вчені нашої країни, уся радянська інтелігенція готові віддати усі сили, усі свої знання для перемоги над ворогом...» [23]. Ця свята віра в майбутню перемогу над лютим ворогом сповнювала серця усіх співробітників ОДУ, в тому числі й науково-педагогічний склад двох кафедр зоології. Обидві кафедри в евакуації очолював професор М. П. Савчук, спочатку у м. Майкопі (1941—1942 рр.), а згодом у м. Байрам-Алі (1942—1944 рр.), де співробітники кафедр виконували значний обсяг як педагогічної, так і прикладної наукової роботи. Серед вчених слід згадати асистента Л. Ю. Бешевлі та інших зоологів [24]. На південному фронті, під час героїчної оборони Севастополя у листопаді 1941 р., смертю героя загинув другий декан біологічного факультету ОДУ, доцент кафедри зоології хребетних тварин Г. І. Коношльов (1906—1941).

Третій підперіод тривав з 16.10.1941 р. до 10.04.1944 р. Кафедру зоології університету Трансїстрії в окупованій Одесі очолював професор О. Р. Прендель (1888—1970), а роботою зоологічного музею опікувався професор С. А. Нікітін (1899—1956). Саме їм вдалося зберегти багато рідкісних експонатів з фондів кафедри зоології та музею, які не змогли евакуювати.

Четвертий підперіод тривав з 1944 р. до 1991 р. Після війни обидві кафедри на чолі з завідувачами продовжили різнопланову науково-педагогічну роботу в ОДУ:

1) кафедра безхребетних на чолі з М. П. Савчуком, В. Д. Севастьяновим (1976—1986);

2) кафедра хребетних на чолі з І. І. Пузановим (1947—1971), Л. Ф. Назаренко (1971—1985). 24 роки завідувачем кафедри зоології був видатний вчений І. І. Пузанов. У післявоєнні роки професор І. І. Пузанов очолив комплексні дослідження лиманів Північно-Західного Причорномор'я. Почалось активне вивчення фауни нових і старих лісових насаджень та їх ролі у степових біоценозах. Велику увагу було приділено вивченню перельотів птахів, умов, в яких вони відбуваються, особливо у зв'язку з розвитком повітряного флоту. Професору І. І. Пузанову належить велика роль у створенні та охороні багатьох заповідників, заказників. Цей знаний науковець був яскравим організатором наукових досліджень усього колективу кафедри зоології.

Певний час (1964—1967 рр.) на кафедрі зоології хребетних успішно працював визнаний фахівець-орнітолог, професор Ф. І. Страутман (1912—1967). Значний час на кафедрі працювала професор О. П. Андрійко (1921—1989 рр.). Вона була глибоким науковцем та чудовим педагогом-методистом.

І пізніше активно велись фауністичні та морфологічні дослідження. Це допомагало відновленню музейної експозиції та поповненню фондів новими тваринними експонатами. Допомогу в цьому надавали студенти-випускники, аспіранти та колеги.

Заслужений діяч науки України (з 1965 р.), професор І. І. Пузанов з 1947 р. до 1971 р. очолював наукову раду Зоологічного музею, на чолі якої згодом стоя-

ли професори М. П. Савчук (до 1976 р.), В. Д. Севастьянов (1976—2007 рр.) і В. П. Стойловський (з 2007 р.).

За великий обсяг проведеної наукової роботи з практичної зоології та активної дослідницької діяльності з вивчення окремої систематичної групи *Asari* (кліщі) професор В. Д. Севастьянов отримав у 1980 р. Державну премію.

П'ятий — сучасний етап — триває з 1992 р. і до теперішніх часів. Нині кафедрі зоології (знову об'єднану) очолює провідний фахівець з екологічних проблем сучасності, послідовник професора І. І. Пузанова, доктор біологічних наук, професор В. П. Стойловський. Він веде значну педагогічну роботу серед студентів біологічного факультету, виконує великий обсяг наукових досліджень у різних напрямках (біологія та екологія тварин), сучасна справа охорони довкілля та інші.

Висновки

1. Зроблена перша детальна періодизація діяльності кафедри зоології.
2. Представлені архівні документи з різних етапів її функціонування.
3. Показаний внесок співробітників кафедри в світову наукову скарбницю та розвиток зоологічного музею.

Література

1. ДАОО. Фонд 42. Опис 1—2. Справа 3. Л. Б-7.
2. ДАОО. Фонд 45. Опис 11. Справа 1. Л. 12.
3. Маркевич А. И. Двадцатипятилетие Императорскаго Новороссійскаго Университета. Историческая записка и Академические списки. — Одесса: Экономическая типография, 1880. — С. 443.
4. ДАОО. Фонд 42. Опис 35. Справа 61. Усі листи.
5. ДАОО. Фонд 42. Опис 35. Справа 65. Л. 89—92.
6. Савчук Н. А. Одесский университет за 75 лет (1965—1940). — Одесса: Типография ОГУ, 1940. — С. 13.
7. Назаренко Л. Ф. Зоологічний музей // Історія Одеського університету за 100 років. О. І. Юрженко. — К.: Видавництво КДУ, 1968. — С. 157—159.
8. Пузанов И. И. Столетние итоги зоологических исследований в Одессе // Труды Одесского госуниверситета им. И. И. Мечникова. — 1954. — Т. 144. — С. 73—83.
9. Прендель А. Р. Роль одесских ученых в изучении фауны беспозвоночных Черного моря и ближайших материковых водоемов // Труды Одесского госуниверситета им. И. И. Мечникова. — 1894. — Т. 144. — С. 49—55.
10. Вклад Одесских ученых в развитие зоологической науки // И. И. Пузанов / 3-я секция Зоологические науки. Тезисы докладов Одесской общегородской биологической научной конференции, посвященной 300-летию воссоединения Украины с Россией. — Одесса: Типография ОГУ, 1954. — С. 3—6.
11. Воспоминания бывшего студента естественного отделения физико-математического факультета Новороссійскаго (ныне Одесского) университета 1876—1881 гг. / А. А. Браунер // Памяти профессора Александра Александровича Браунера (1857—1941). Сборник воспоминаний и научных трудов. — Одесса. — 1997. — С. 13—30.
12. ДАОО. Фонд 42. Опис 35. Справа 65. Л. 51—54.
13. Богачик Т. А., Дьяков В. А., Рясиков Л. В. Вклад ученых зоологов ОНУ имени Мечникова (Новороссійскаго) в становление и развитие зоологического музея // Філософські пошуки. — 2003. — Випуск 14—15. — С. 141—153.
14. ДАОО. Фонд 45. Опис 4. Справа 2296. Листи 19, 26, 47.
15. ДАОО. Фонд 42. Опис 35. Справа 109. Листи 113, 115.
16. ДАОО. Фонд 45. Опис 19. Справа 602. Листи 2—12.
17. Пилипчук О. Я. Александр Онуфриевич Ковалевский. — М.: Наука, 2003. — С. 113—122.

18. Фролов В. А. Война с микробами. Интригующие подробности открытия Мечникова. — М.: Эксмо, 2008. — 303 с.
19. Бабий Т. П., Коханова Л. Л. Биологи. Биографический справочник. — К.: Наукова думка, 1984. — 815 с.
20. Юрженко О. І. Історія Одеського університету за 100 років. — К.: Вид-во КДУ, 1968. — 423 с.
21. ДАОО. Фонд Р 150. Опис 1. Справа 30. Лист 210.
22. ДАОО. Фонд Р 5039. Опис 2. Справа 3. Лист 1—5.
23. Зелинский И. П. Одесский университет в 1865—1990 гг. — Одесса: Маяк, 1991. — 160 с.
24. Савчук М. П. Одеський державний університет в роки Великої Вітчизняної війни // Развитие зоологических исследований в Одесском университете. Академик Д. К. Третьяков и его научная школа. Сборник воспоминаний и научных трудов. — Одесса, 1999. — С. 68—77.

В. П. Стойловский¹, Т. А. Богачик¹, Л. В. Рясиков²

¹ Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова, кафедра зоологии, ул. Дворянская, 2, Одесса, 65082, Украина

² Зоологический музей, пер. Шампанский, 2, Одесса, 65058, Украина

ОЧЕРК ПО ИСТОРИИ КАФЕДРЫ ЗООЛОГИИ ОДЕССКОГО (НОВОРОССИЙСКОГО) УНИВЕРСИТЕТА

Резюме

Рассматриваются этапы становления и развития кафедры зоологии и ее деятельность в 145-летней истории Одесского (Новороссийского) университета.

Ключевые слова: Одесский университет, кафедра зоологии, история.

V. P. Stoilovsky¹, T. A. Bogachic¹, L. V. Ryasikov²

¹ Odesa National Mechnikov University, Department of Zoology, Dvoryanska Str., 2, Odesa, 65082, Ukraine

² Zoological museum.

HISTORIC ESSAY DEPARTMENT OF ZOOLOGY ODESSA (NOVOROSSYISK'S) UNIVERSITY

Summary

It was considered periods foundation and development department of Zoology and her activities in 145-year history Odessa (Novorossyisk's) university.

Key words: Odessa university, department of zoology, history.